

FONOLOŠKE OSOBITOSTI ŠIROKOBRIJEŠKOGA GOVORA NA PODRUČJU SELA LJUBOTIĆI, KOČERIN, POTKRAJ, CRNE LOKVE I MOKRO

<https://doi.org/10.47960/2831-0322.2022.1.26.139>

Sažetak

U radu će se analizirati dio fonoloških jezičnih posebnosti govora Širokoga Brijega, grada u zapadnoj Hercegovini. Govor Širokoga Brijega pripada zapadnomu, odnosno novoštokavskom ikavskom dijalektu. Jezična građa koja je korištena u ispitivanju jest snimka širokobrijeških govora na području sela Ljubotići, Kočerin, Potkraj, Crne Lokve i Mokro prikupljena snimačem od travnja do lipnja 2020. godine. Cilj je ovoga rada ukazati na temeljna obilježja ikavskih govora širokobriješkoga kraja te istaknuti neka od fonoloških obilježja.

Ključne riječi: *Široki Brijeg; zapadni novoštokavski dijalekt; fonologija.*

MARIO PINJUH

**MARIJA VUKOJA
MIKULIĆ***

JOSIPA ŠUNJIĆ**

Stručni rad

Professional paper

UDK: 811.163.42(497.6)'34

Primljeno: 15. prosinca 2021.

* Marija Vukoja Mikulić,
asistentica, Filozofski fakultet
Sveučilišta u Mostaru, marija.
vukoja@ff.sum.ba

** Josipa Šunjić, asistentica,
Filozofski fakultet Sveučilišta u
Mostaru, josipa.sunjic@ff.sum.
ba

Uvod

Široki Brijeg grad je u zapadnoj Hercegovini koji prema svojim zemljopisnim odrednicama pripada prostoru čiji se govornici služe štokavskim narječjem, odnosno novoštokavskim ikavskim dijalektom. Ikavski način pisanja zadržao se sve do kraja 19. stoljeća kada se ime počinje pisati u ijekavskome obliku: Široki Brijeg, što se nastavilo i u 21. stoljeću. No u govornome jeziku većine puka i jezično svjesnih, učenih ljudi, koji kroz taj ikavski oblik žele očuvati svoju baštinu, i dalje se zadržao ikavski oblik.

Područje Širokoga Brijega pripada novoštokavskomu ikavskom dijalektu, no, pretražujući dostupnu literaturu, nisu pronađene njegove analize. Ciljevi su ovoga rada sinkronijski pristupiti širokobriješkome govoru, navesti njegova osnovna fonološka obilježja te zaključiti mijenja li se govor generacijski.

Istraživanje je provedeno na manjemu broju ispitanika, pripadnika širokobriješkoga govora. Uzorak su činile osobe starije i mlađe životne dobi.

Istraživanja su provedena 2020. godine, a jezična građa za potrebe rada prikupljena je snimačem. Sudionici su odgovarali na neformalna pitanja kako bi se dobila što autentičnija građa na osnovi koje su se utvrdile neke fonološke značajke širokobriješkoga govora. Autori su prikupljenu jezičnu građu preslušavali i iz zapisa analizirali onu koja je u svezi s nekim jezičnim fonološkim obilježjima.

Rad se sastoji od četiri poglavlja. U prvome poglavlju donosi se znanstvena metodologija, odnosno ukratko su predstavljene ciljevi, uzorak i metode istraživanja. U drugome poglavlju opisani su hrvatski standardni jezik i njegovi varijeteti. Također je ukratko predstavljen nastanak hrvatskoga standardnoga jezika i štokavštine kao osnove u njegovoj izgradnji. U trećemu poglavlju opisane su glavne značajke štokavskoga narječja, ali i zapadnoga novoštokavskog ikavskoga dijalekta. Četvrti dio odnosi se na istraživački dio rada i donose se najrelevantniji primjeri koji pokazuju da je širokobriješki govor dio novoštokavskoga ikavskoga dijalekta. U zaključku su predstavljena neka najvažnija razmatranja, ali su i dani prijedlozi za druga, opširnija istraživanja u svezi s fonološkim obilježjima hercegovačkih govora.

1. Metodologija istraživanja

Kako bi se što temeljitije prikazale osnovne značajke mjesnoga govora Širokoga Brijega, 2020. godine na tome je području provedeno terensko istraživanje na području sela Ljubotići, Crne Lokve, Potkraj, Kočerin i Mokro. Odabrano je 10 ispitanika od kojih po petero pripada starijoj (70 – 85) i mlađoj (18 – 30) dobnoj skupini. Svi su svojevrijem pristali sudjelovati u istraživanju. Ciljevi su ovoga rada sinkronijski pristupiti širokobriješkomu govoru, navesti njegova osnovna fonološka obilježja te zaključiti mijenja li se govor generacijski.

Iako ispitanici prve dobne skupine najbolje odgovaraju kriterijima istraživanja za potrebe ovoga rada, odnosno pronalasku što autentičnijih jezičnih obilježja navedenih područja, nikako ne treba zanemariti ni govor mlađih generacija koje osuvremenjuju svoj jezični sustav na različite načine. Da bi se što točnije odgovorilo na postavljene ciljeve, dio će se prikupljena korpusa transkribirati. Može se ustvrditi da je prilično zahtjevno analizirati određeni idiom samo prema snimljenim zvučnim zapisima, pogotovo ako se uzme u obzir relativno kratko vrijeme istraživanja (od travnja do lipnja) i činjenicu da ispitanici zbog moguće treme ne govore potpuno uobičajeno, odnosno spontano, kako bi inače govorili u privatnim, obiteljskim situacijama, što je najbolji i najoriginalniji pokazatelj jednoga idioma.

Metodom analize prikupljeni je korpus raščlanjen na normativne razine, a za potrebe ovoga rada iskorišten je materijal potreban samo za jednu razinu, fonološku. Nakon analiziranja materijala metodom apstrakcije odabrani su relevantni primjeri koji pokazuju temeljne značajke širokobriješkoga govora. Na kraju su ti primjeri klasificirani u određene zajedničke cjeline, odnosno u pojave i promjene karakteristične za fonologiju širokobrijeških govora.

2. Hrvatski standardni jezik i njegovi varijeteti

Hrvatski jezik obuhvaća sve jezične ostvaraje Hrvata od najranije povijesti pa sve do danas. Obuhvaća standardni jezik, narječja, dijalekte, mjesne te gradske govore.¹

¹ Usp. Anđela Frančić – Lana Hudaček – Milica Mihaljević, *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006., str. 10.

Standardni jezik danas ima tri narječja: štokavsko, čakavsko i kajkavsko. Nekoliko je naroda koji uz Hrvate koriste različite dijalekte štokavskoga narječja: Bošnjaci, Srbi i Crnogorci. Suvremeni standardni jezik formiran je na novoštokavskoj osnovici, a izgrađivao se i na pokrajinskim štokavskim, ali i neštokavskim elementima. Ne smije se zanemariti ni utjecaj nehrvatskih prinosna književnomu jeziku. Dakle, nijedno narječje ni dijalekt ne podudaraju se s hrvatskim standardom.²

Od samih početaka pismenosti hrvatski se književni jezik nastojao graditi na sva tri narječja.

Tridesetih godina 19. stoljeća dolazi do hrvatskoga narodnog preporoda na čelu s Ljudevitom Gajem, rođenim kajkavcem. Želja narodnih preporoditelja bila je stvoriti jedinstven standardni jezik, ali je bio problem koju osnovicu izabrati. Na kraju je odluka pala na novoštokavsku, i to zbog sljedećih razloga:

1. brojčana prednost (novo)štokavštine bila je očita
2. osjećalo se nekako da bi lakše bilo nagovoriti kajkavce da prihvate štokavštinu nego štokavce (i čakavce) da prihvate kajkavštinu kao osnovicu zajedničkoga standarda
3. ne samo zbog Dubrovnika književna vrijednosna prednost štokavskoga naslijeđa bila je očito veća
4. čakavska se pismenost već uklopila u štokavsku, to je mogao biti prešedan i za kajkavštinu – uostalom, povijest je poznavala kajkavce koji su pisali (i) štokavski, ali nije bilo štokavaca koji bi pisali kajkavski
5. „ilirici“ su imali iluzije o okupljanju svih Južnih Slavena oko sebe, a bilo im je očito da je za većinu njih štokavska ponuda bila prihvatljivija od kajkavske.³

Dakle, najviše Hrvata govori štokavskim narječjem, a Lj. Kolenić navodi kako se štokavsko narječje može podijeliti na sljedeće dijalekte:

1. slavonski dijalekt (staroštokavskišćakavski, nenovoštokavski arhaični šćakavski)
2. istočnobosanski (staroštokavski ijekavski, nenovoštokavskišćakavski dijalekt)

² Usp. Ljiljana Kolenić, „Hrvatski standard i hrvatski štokavski dijalekti“, *Nestandardni hrvatski jezik prema hrvatskom standardnom jeziku*, zbornik radova, gl. ur. Anđa Suvalo, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2015., str. 14.

³ Usp. Dalibor Brozović, „Hrvatski štokavski dijalekti – razvoj i stanje“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, Razred za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2005., str. 6-7.

3. novoštokavski ikavski (mlađi ikavski, zapadni dijalekt)
4. novoštokavski jekavski (zapadno istočnohercegovačko-krajiški dijalekt).⁴

Iz općega iskustva poznato je da se jedan te isti jezik različito govori i/ li piše ovisno o društvenim, vremenskim ili prostornim uvjetima u kojima se upotrebljava. Svaka od ovih varijacija u kojima se jezik pojavljuje naziva se varijetetom. Razgraničenje varijeteta i odnosa među njima nije do kraja razriješeno. K. Mićanović navodi kako je najlakše razgraničiti standardni varijetet i dijalekt, odnosno dvije krajnje točke koje omeđuju dijalekt i standard kontinuum. Nekoliko je glavnih razlika među njima. Najprije je to prostorna rasprostranjenost – standard je nadregionalan, a dijalekt prostorno ograničen. Zatim, standard je višefunkcionalan, a dijalekt monofunkcionalan. Iz ovoga se može izvući zaključak da je standard nadregionalan s obzirom na doseg i valjanost.⁵

Isto tako, neizostavno je spomenuti i izniman doprinos bosanskih i hercegovačkih franjevaca procesima jezične standardizacije u Hrvata. Na prostore današnje Bosne i Hercegovine, prema nalogu pape Nikole IV., došli su u 13. stoljeću kako bi iskorijenili krivovjerje i unaprijedili duhovni i materijalni život sredine u kojoj su djelovali. I nekoliko stoljeća nakon dolaska bili su jedini obrazovani sloj društva komu se narod obraćao za sve potrebe. Začetnici su hrvatske književnosti u BiH, a njihovi su tekstovi iznimno važni zbog jezika koji su nazivali hrvatskim, slovinskim, bosanskim i sl. Ovi su svećenici izgradili i uobličili standardnojezični uzus, odnosno koine štokavskoga dijalekta zapadnoga tipa s ikavsko-ijekavskim odrazom jata. Kako bi jezik ostao blizak narodu, zadržali su osnovne značajke, ali su nastojali ujednačiti jezični izraz i vodili su računa o jezičnoj stilizaciji i ujednačavanju izraza. U drugoj polovici 18. stoljeća uobličio se književni novoštokavski ikavski jezik na prostoru od Slavonije preko Bosne i Hercegovine do Dalmacije, a godinama poslije širio se od Makarske do Budima, odnosno rabio se nadregionalno. Redodržava Bosna Srebrena obuhvaćala je govornike štokavce, iako različitih govora, a

⁴ Usp. Lj. Kolenić, n. dj., str. 25.

⁵ Usp. Krešimir Mićanović, „Jezik kao prostor varijeteta“, *Raslojavanje jezika i književnosti: zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole*, gl. ur. Krešimir Bagić, FF press, Zagreb, 2006., str. 11-13.

povezanost sa sjevernim i južnim hrvatskim krajevima utjecala je na širenje i uobličavanje franjevačkoga izraza.⁶

3. Štokavsko narječje

Štokavskim se narječjem služe stanovnici u Slavoniji, Baranji te u najvećemu dijelu Banije, Korduna i Like kao i na većemu dijelu dalmatinskoga kopna te na nekim otocima.⁷

Kao osnovne značajke štokavskoga narječja mogu se navesti zamjenica *što* ili *šta*, razlikovanje dvaju kratkih i dvaju ili triju dugih naglasaka, *u* kao odraz stražnjega nosnog otvornika i slogotvornoga *l*, primjerice *ruka*, početna skupina *v* + slabi poluglas daju *u-*, primjerice *unuk*, a starohrvatski poluglas *šva* dao je *a*, primjerice *dan*. Također su osnovne značajke štokavskoga narječja premetanje (metateza) *use* > *sve*, prijelaz početne skupine *čr* u *cr* (*crven*) u većini govora, prijelaz *l* na kraju riječi ili sloga u *o* (*bio, kupio*), ali i *bija, kupija*, u nekim govorima dolazi do tzv. nove jotacije (*ćelokup, ćerati, đe, šćena, žđela*), ispadanje (*ladno, odma, rast*) i zamjena (*kruv, oraj, snaja*) glasa *h* i zamjena glasa *f* glasom *p* ili *v* (*Vrane*) kao i znatan broj turcizama, npr. *ćorav, daidža*.⁸

Osnovne su značajke štokavskoga narječja sljedeće:

što ili *šta* kao zamjenička riječ;

razlikovanje dvaju kratkih (uz razlikovanje dvaju ili triju dugih) akcenata, uzlaznih i silaznih, što je u europskim razmjerima važna strukturalna osobina, no ne dolazi u svih štokavaca;

sačuvane nenaglašene dužine, ali ne podjednako dosljedno u svim govorima; u kao refleks stražnjeg nazala i samoglasnoga *l*; samoglasno *l* u središnjoj Bosni ne daje redovito *u*, tj. javlja se i diftong *uo*;

inicijalna skupina *v* + slabi poluglas daje *u-*, npr. *unuk*;

šva daje *a*, ali uz odstupanja u zetskom dijalektu;

prijelaz *čr-* u *cr-*, s odstupanjima u slavonskom dijalektu, u zapadnom (Molise) te u Vlahiji (Gradišće);

promjena *-l* na kraju riječi ili sloga u *o* ili u *a*; iznimka u radnom pridjevu na slavonskom jugozapadu, eventualno još ponegdje.⁹

⁶ Usp. Katica Krešić, *Jezik i gramatičarska tradicija franjevaca Bosne Srebre*, Fram Ziral, Mostar, 2020., str. 9-20.

⁷ Usp. A. Bičanić i dr., n. dj., str. 132.

⁸ Usp. A. Frančić – L. Hudaček – M. Mihaljević, n. dj., str. 10.

⁹ Dragica Dujmović-Markusi, *Fon – fon 1*, Profil, Zagreb, 2006., str. 109.

Štokavskim se dijalektima, kao što je već napisano, služe Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci. Među njima Hrvati su čak manjina. No, isto tako, mogu se pronaći i u Italiji (Molise), Austriji (Vlahija), u Mađarskoj (više naselja) te u Rumunjskoj (Rekaš). Hrvatski štokavski govori razlikuju se od ostalih svojim vezama s čakavskim i kajkavskim.¹⁰

4. Novoštokavski ikavski dijalekt

Novoštokavskim ikavskim dijalektom uglavnom govore Hrvati i Bošnjaci. Točnije, njime se služe stanovnici područja zapadne Hercegovine, dijela južne Bosne do Jajca i područja sjeverno od Travnika i Zenice, zatim prostora zapadno i sjeverozapadno od Livna te oko Dervente i Bihaća. Novoštokavski je ikavski dijalekt štakavski i šćakavski, dakle dijeli se na dva poddijalekta. Štokavska je zapadna Hercegovina, Lika, Dalmacija zapadno od Cetine, Bačka, Opuzen, Lič u Gorskom kotaru i Molise, a šćakavci su u Dalmaciji između Cetine i Neretve te na otocima, u Bosni od Livna i Tomislavgrada do gornjega Vrbasa i srednjega toka Bosne, na području Dervente, u Bosanskoj krajini te u Slavoniji. Iako je zapadna Hercegovina uglavnom štakavska, Čitluk je šćakavski, a Grude i Posušje su i štakavski i šćakavski.¹¹

Karta štokavskoga narječja i štokavskih dijalekata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (Izvor: „Hrvatska narječja“, <<https://jezik.hr/hrvatska-narjecja.html>>; 1. ožujka 2022.).

¹⁰ Usp. A. Bičanić i dr., n. dj., str. 130.

¹¹ Usp. Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija I. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i govori torlačkog narječja*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 54.

Neka od glavnih fonoloških obilježja novoštokavskoga ikavskoga dijalekta jesu da početni *l* uz *-a* daje umetanje intervokalnoga *j*, primjerice *bija*, kao i pojava adrijatizama, prijelaz *l* u *j* (primjerice *jubav*), prijelaz završnoga *-m* u *-n* (*iden*, *osan*), a fonem *h* izgubljen je ili rijedak, odnosno prelazi u *v* ili *j*.¹² Također su važna obilježja novoštokavskoga ikavskog dijalekta promjena *ž* u *r* (*more*), okrnjeni infinitiv (*doć*, *poć*), ujednačenost oblika za DLI mn. imenica muškoga i srednjega roda na *-im* i ženskoga roda na *-am* (*zubim*, *kravam*), pretežito u Hercegovini, Dalmaciji i Lici.¹³ Također su u Hercegovini, Imotskoj krajini i Makarskome primorju karakteristični, uz uobičajene množine s nastavcima *ov/ev*, i kraći množinski oblici *puti*.¹⁴

5. Granice i podrijetlo novoštokavskoga ikavskog govora

Granica novoštokavskoga ikavskog govora u zapadnoj Hercegovini seže od Raške Gore, na Neretvi, preko planine Čabulje do Vranića kod Posušja, te se odatle proteže do Gruda, Vitine i granice prema Hrvatskoj.¹⁵ Ovime se obuhvaća i područje Širokoga Brijega. Šimundić je u svome radu o govoru Imotske krajine i Bekije povukao granicu između ikavskoštokavskoga i ikavskoćakavskoga govora.¹⁶ A. Peco u svojoj knjizi donosi da je granica: „Od Cerovih Dolaca izbija na brdo Vranić, obuhvaćajući Gradac, Mamiće i Grude, skreće prema jugozapadu između Drinovaca i Ružića, zatim obilazeći Poteševicu, izbija na brdo Milinu zasidu i spušta se na podnožje Biokova među Raščanima i Kozicom.“¹⁷

Što se tiče podrijetla, zapadnohercegovačka je štokavština na ovome dijelu Hercegovine autohtona. Žitelji su ovoga kraja najzapadniji krak dokle je dopirala štokavština u svojim nemigracijskim širenjima.¹⁸ Ikavština se kao govorni tip mogla širiti u ove predjele i s juga i sa zapada. Pretpostavlja se da

¹² Mirjana Crnić Novosel, *Štokavski ikavski govori u Gorskome kotaru (fonološki i morfološki aspekt)*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Rijeka, 2015., str. 55.

¹³ Usp. isto, str. 63.

¹⁴ Usp. isto.

¹⁵ Usp. Asim Peco, *Govori zapadne Hercegovine*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2007., str. 11.

¹⁶ Vidi: Mate Šimundić, „Govor Imotske krajine i Bekije“, *Djela ANUBiH XLI, Odjeljenje društvenih nauka* 26., ANUBiH, Sarajevo, 1971.

¹⁷ A. Peco, n. dj., str. 11.

¹⁸ Usp. isto, str. 24.

se ikavština tu ustalila tek u 14. stoljeću. Pored različitih odraza jata tu se još može ukazati na vokalizaciju sonanta *-l* na kraju riječi. I u ikavskoštokavskome govoru kao u i susjednim dalmatinskim ikavskošćakavskim govorima imamo *-a: doša, poša, posa* i slično.¹⁹ Za zapadnohercegovački ikavski govor sigurno je da je od 14. stoljeća bio pod jakim utjecajem zapadnijih govora. Zasigurno je ikavština na području zapadne Hercegovine dosljednija nego u zapadnoj Bosni.

Lisac u svome radu *Fonologija novoštokavskoga ikavskoga dijalekta* opisuje prostiranje novoštokavskoga dijalekta i njegove glavne fonološke značajke. Navodi da je glavno vokalno obilježje novoštokavskoga ikavskog dijalekta njegov ikavski refleks jata, koji je često nedosljedan, pa navodi kako se javlja i pokoji ekavizam (*železo, ozledit...*).²⁰ Također navodi da prednji nazal redovito daje *e* (primjerice *meso*), no bilježi se i *a: jamit* (uzeti) u Grudama i Vitini (zapadna Hercegovina), što govori o bliskoj vezi štokavaca i čakavaca.²¹ Ističe kako je u konsonatizmu novoštokavskoga ikavskog dijalekta važna značajka *đ* kao refleks preslavenskoga *đ*. S obzirom na to da je ikavski dijalekt i šćakavski i štakavski, štakavska bi bila zapadna Hercegovina, Dalmacija zapadno od Cetine, Lika i Bačka.²²

6. Fonološka obilježja širokobrijeških govora

U klasifikaciji govora štokavskoga narječja bitna su tri kriterija: naglasak, odraz jata i štakavizam, dakle fonološke značajke. Svi su govori novoštokavskoga ikavskog dijalekta ikavski. Navedene riječi u ovome radu, primjerice *čovik, dite, mliko, moreš, ide, nako i sl.*, dobro se slažu s ikavizmima drugdje u zapadnome dijalektu. Naglasak je uglavnom dosljedan novoštokavski, što znači da se javljaju četiri naglasaka s raspodjelom po slogovima kao u standardnome jeziku. Naglasni je sustav u govoru sela Širokoga Brijega novoštokavski četveronaglasni sustav: kratki silazni naglasak (ä) – dugi silazni naglasak (â) – kratki uzlazni naglasak (à) – dugi uzlazni naglasak (á). To ipak ne znači da silazni naglasci ne mogu doći i izvan prvoga sloga u riječi.

¹⁹ Usp. isto, str. 25.

²⁰ Usp. Josip Lisac, „Fonologija novoštokavskoga ikavskog dijalekta“, *Raspr. Inst. hrvat. jez. jezikosl.*, knj. 29., 2003., str. 1.

²¹ Usp. isto, str. 3.

²² Usp. isto.

Novoštokavski ikavski dijalekt je i šćakavski (npr. *rašćika*) i šćakavski (npr. *raštika*), tako da se po toj značajci dijeli na dva poddijalekta. Na širokobriježskome području zastupljen je samo šćakavizam, za razliku od posuških i grudskih govora gdje je, uz šćakavizam, još i češće zastupljen šćakavizam.

6.1. Jat, jotacija

Glavno vokalno obilježje novoštokavskoga ikavskog dijalekta njegov je ikavski refleks jata. Održi nekadašnjega praslavenskog glasa *ǣ* (jata) danas su: *ije, je, e, i*. Pitanja u svezi s ovim glasom nisu dovoljno istražena ni jednostavna (ni zaključena), iako su mnogo proučavana i istraživana. To vrijedi i za hrvatske organske idiome koji su karakterizirani svojim prozodijskim i vokalnim značajkama.²³ Kada je riječ o širokobriježskome govoru, odraz jata nije jednak na cijelome govornom području. Dakle, može se reći da unutar poddijalekta ima odstupanja, ali je odraz uglavnom ikavski²⁴: *lipo, snig, misec* (Kočerin), *zvizda, cile, bilo* (Mokro), *side, čovik, dite, mliko* (Ljubotići) itd. Ekavizmi su rijetki, zabilježene su tek riječi *smena* (Mokro), *ovde* (Crne Lokve), *starešina, onde/unde* i *rešiti*, u smislu „odlučiti nešto“ (Ljubotići). Iz razgovora koji nije bio sniman moglo se čuti još nekoliko primjera ekavizama: *ovde, onde* (Mokro). Kada je riječ o ijekavizmima, može se primijetiti da su kod sugovornika starije dobi slabije zastupljeni, ali već kod one mlađe primjećuju se standardizirani oblici *bijelo, čovjek, dijete, djeca* (Kočerin) i sl.

Jotacija se definira kao glasovna promjena do koje dolazi kada se ispred glasa *j* nađu nenepčanicu *k, g, h, c, t, d, s, z, l, n* i zamijene se nepčanicima *č, ć, đ, lj, nj, š, ž*. Iz slušnih materijala zabilježeni su sljedeći primjeri: *doćeraj, učeraj* (Kočerin), *iđu, iđen, đevojka* (Ljubotići).

²³ Usp. Josip Lisac, „Izoglose refleksa jata u hrvatskim organskim idiomima“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 11, 1999., str. 21.

²⁴ Ikavski izgovor ili ikavica, izjednačivanje refleksa praslav. jata s vokalom *i* u dijelu čakavskih i šćokavskih dijalekata. Od čakavskih dijalekata ikavski su južnočakavski i jugozapadni istarski dijalekt, a u većini slučajeva i srednočakavski dijalekt. Od šćokavskih dijalekata ikavski su zapadni dijalekti (zapadna Bosna i Hercegovina, dijelovi Like i Dalmacije) i posavski govori slavonskoga dijalekta (dijelom samo u dugim slogovima). U povijesti hrvatskoga standardnoga jezika ikavski izgovor održao se, usporedno s jekavskim, sve do 1870-ih. Usp. „Ikavski izgovor“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža; <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27025>> (15. svibnja 2020.

6.2. Promjena m u n

Jedna je od značajki *adrijatizama*²⁵ i promjena iz *m* u *n* koja je jako česta na ovome području kao i u čakavštini. Uobičajena je u gramatičkim nastavcima u prvome licu jednine prezenta te kod imenica i pridjeva, primjerice: *iman, pamtin, mišinan* (Kočerina), *znan, s njon* (Crne Lokve), *pogledan* (Mokro), *kažen, svojin, jednin, njezinin, valovin, svojon* (Ljubotići), *tudan, sjećan, nisan* (Potkraj). Zabilježen je i primjer pojave u vremenskome prilogu *undan* (Mokro) te u pridjevu i imenici kao dijelu vlastitoga imena: *Crnin Lokvan* (Kočerina).

6.3. Zijev ili hijat

Zijev ili *hijat* pojava je dvaju uzastopnih samoglasnika koji tvore zasebne slogove. Fonetski je zanimljiv zato što su takvi samoglasnički sljedovi podložni promjenama koje idu za njegovim izbjegavanjem. To se obično postiže premošćivanjem zijeva, umetanjem konsonantskoga dijela, obično *polusamoglasnika j* između dvaju samoglasnika. U tome slučaju umetnuti polusamoglasnik preuzima ulogu početka drugoga sloga. U hrvatskome se zijev tipično premošćuje u nestandardnim oblicima ili u dječjemu govoru.²⁶ Kada je riječ o novoštokavskome ikavskom dijalektu, može se primijetiti da je najčešći u glagolskim pridjevima radnim u muškome rodu: *bijo, radijo, nosijo* (Ljubotići), *jamijo, skinijo* (Potkraj), *smijo, tijo* (Mokro), *poginijo* (Kočerina).

6.4. Rotacizam

Rotacizam je naziv za glasovnu promjenu koja se događa kada tjesnačnici prijeđu u neki drugi glas. U ovoj glasovnoj promjeni najčešće glasovi *s, z i ž* prelaze u treptajnik *r*. Ovaj je rotacizam na širokobriješkom prostoru svojstven različitim oblicima glagola *moći*: *more, moreš, moremo* (Kočerina).

²⁵ Adrijatizmi su jezične osobine koje su se proširile s čakavskoga terena na susjedne štokavske govore, a neke i na pojedine goranske kajkavske govore. Te su jezične osobine: prijelaz *-m > -n*, prijelaz *ʃ > j*, slabljenje zatvora kod *lʃ* i *lç* pred zatvornim suglasnikom *i* i skraćivanje dugoga *ř*. Usp. Ivana Kurtović, „Neka prozodijska obilježja kopnenih čakavskih govora splitskoga područja“, *Čakavska rič*, 30 (2002.) 1-2, Split, str. 349.

²⁶ Usp. „Zijev“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža; <<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67237>> (14. prosinca 2021.).

6.5. Proteza i epenteza

U lingvistici je proteza naziv za dodavanje fonema na početku riječi koje je obično uzrokovano fonotaktičkim pravilima nekoga jezika. Primjerice, u staroslavenskome jeziku postojalo je fonotaktičko pravilo prema kojemu riječ nije mogla počinjati nekim samoglasnicima. Zbog toga su praslavenskim riječima s početnim samoglasnicima sustavno dodavani protetski suglasnici *j-* i *v-*).²⁷ Na širokobriješkome području česti su primjeri proteze oblici *jopet* mj. *opet* i *heto* mj. *eto* (Ljubotići). Zabilježen je i primjer *Stipanждан* (Kočerina) – blagdan sv. Stjepana koji se slavi nakon Božića, 26. prosinca. U svim dijelovima širokobriješke općine, ali i šire, uvriježen je naziv *Stipanждан*.²⁸

Epenteza je dodavanje glasa ili sloga u sredinu riječi. Češće se može prepoznati u riječima ovoga područja nego proteza. Sljedeći su primjeri zabilježeni na području sela Ljubotići: *zdrak* (*zrak*), *brez* (*bez*), *zdrilo* (*zrelo*), *njizih* (*njih*), *uniđi* (*uđi*).²⁹

6.6. Prefiks iz, glas s

Prijedlog *iz* obično je stopljen s riječima koje dolaze nakon njega. Obično dolazi do jednačenja suglasnika po mjestu tvorbe: *š njin* (Crne Lokve), *š njegovim*, *iž nje* (Potkraj). Zanimljivo je napomenuti da do promjene ne dolazi ako riječ počinje slovom *n*, nego samo ako počinje umekšanim *n*, odnosno glasom *nj*.

6.7. Prijelaz l u a (o)

Vokalizacija ili prelazak suglasnika *l* u samoglasnik *o*, odnosno *l* u *a*, zabilježen je u jednini muškoga roda glagolskoga pridjeva radnoga: *doša*, *iša*

²⁷ „Proteza“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža; <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=50752>> (14. prosinca 2021.).

²⁸ Afereza ili „odsuvak“ figura je detrakcijskoga tipa. Nastaje elidiranjem kakva fonema ili sloga na početku riječi ili oblika, odnosno tako da se kojoj riječi sprijeda neko slovo oduzme. Kada je riječ o ispadanju samoglasnika, nema nekoga općeg pravila, do ispadanja dolazi u različitim vrstama riječi i njihovim oblicima, na početku, na sredini i na kraju. Zabilježeni su primjeri: - ispadanje vokala *a*: *ko*, *jedanes* (Kočerina) - ispadanje vokala *o*: *vako* (*ovako*) (Potkraj) - ispadanje vokala *i*: *kolko* (*koliko*), *četri* (*četiri*) (Mokro).

²⁹ Također je u govorima širokobrijeških sela primijećena paragoga (dodavanja glasova ili slogova na kraj standardizirane riječi na primjer (Mokro): *tamokare* (*tamo*), *njojzi* (*njoj*), *dodider* (*doditi*), *vratider* (*vratiti*). Za paragogu je karakteristična arhaična čestica *der* koja se još uvijek jako često koristi na širokobriješkome području.

(Ljubotići), *poša/pošo* (Mokro), *stiga, spava* (Ljubotići), *spavo* (Kočerina), *piva* (Crne Lokve)...

6.8. Glasovi f i h

Foneme *h* i *f*, zadržale samo muslimani (*kafa, kahva, ufatiti, mehko* itd.). Uzrokom je vjerski činitelj, točnije: molitve na arapskome. U drugih su nestali, odnosno zamijenjeni. U Hrvata bivaju stanoviti primjeri riječi s fonemom *h*, *f*, ali je to naplavina, kako kaže i Asim Peco u svome djelu. Dalje se zadržao na slučaju sela Drežnice gdje Muslimani ne izgovaraju *h*. Iako je Drežnica izvan dotičnoga govora (leži sjevernije, prema Konjicu).³⁰

Na području sela Ljubotići, Mokro, Crne Lokve, Potkraj i Kočerina glas *h* često prelazi u glasove *f* i *v*. Zabilježeno je većinom u riječima koje počinju slovom *h*: primjerice oblici *fala* i *faljen*³¹ zabilježni su u selu Crne Lokve, zatim u vjerskome pozdravu *Faljen Isus i Marija* (*Hvaljen Isus i Marija*) (Kočerina). Nadalje, u riječi *duv* (Ljubotići) promjena je zabilježena na kraju riječi. U primjerima *kruva* i *vala* (Kočerina) glas *h* odnosno suglasnička skupina *hv* prešli su u *v*. Ova je pojava rjeđe zastupljena od pojave prelaska *h* u *f*. Ispadanje završnoga *h* zabilježeno je još i u genitivu zamjenice *oni: nji* (Ljubotići); imenici *strah: stra* (Ljubotići); genitivu množine pridjeva *dug: dugi* (Potkraj), genitivu jednine imenice *grab: gra* (Mokro), prilogu *odma* (Ljubotići).

Također, za širokobriješko područje karakteristično je i korištenje zamjenice *njihova/njihova/njihovo* gdje dolazi do ispadanja glasa *h: njiov/njiova/njiovo*. S druge strane, pokazna zamjenica *taj* poprima drugačiji oblik te joj se dodaje glas *o* na početku: *otaj, ota, oto*. Pretpostavlja se da je to nastalo analoški prema oblicima: *ovaj, ova, ovo*.³² Kada je riječ o ispadanju početnoga *h*, zabilježeno je nekoliko primjera: *rana* (Ljubotići) i *Ercegovac* (Mokro).

6.9. Reduciranje suglasničkih skupina

Suglasničke se skupine pojednostavljuju ispadanjem jednoga člana ili prelaze u manje napet glas. U govorima Širokoga Brijega pojednostavljuju se uglavnom početne skupine (*pč, pt, dž, pš, gd, ht*) i to na način da se najprije

³⁰ Mate Šimundić, „Asim Peco: Ikavskoštokavskogovori zapadne Hercegovine“, *Slavistična revija*, 35 (1987.) 1, str. 231.

³¹ U ovim primjerima reducirana je suglasnička skupina *hv*.

³² Budući da opis zamjenica ne pripada u potpunosti morfološkomu kriteriju, nego i fonološkomu zbog glasa *h*, naveden je u ovome radu među fonološkim osobitostima širokobriješkoga govora.

gubi prvi član (Ljubotići): *čela* (*pčela*), *šenica* (*pšenica*), *tica* (*ptica*), *di* (*gdje*), *tila* (*htjela*) itd. Promjena *mn > ml* zabilježena je u brojevima: *sedamles*, *osamles* (Kočerín) te u riječima *dimljak*, *sumljam* i *stoljnjak* (Potkraj).

6.10. Kontrahirani oblici

Kontrahirani³³ su oblici najčešće spoj dviju, a nekada i više, različitih vrsta riječi pri čemu nastaje posve drugačiji oblik s novim značenjem. Tako se na ovome području skraćuju izrazi *meni se čini* u *meščini* (Ljubotići) te *uime oca i sina* u *moca i sina* (Crne Lokve). Kontrahirani oblik ne može se svrstati ni u jednu vrstu riječi iako je nastao od konstrukcija: imenica + glagol te prijedlozi + imenica/e. Još su zabilježeni primjeri: *študi* (*što udi / smeta*) (Ljubotići), *stojizim* (*s tim*) (Kočerín), *s onizim* (*s onim*) (Mokro), *dovlen* (*do ovdje*), *donden* (*do ondje*) (Crne Lokve) itd. U literaturi nije zabilježeno da su kontrahirani oblici svojstvo novoštokavskoga ikavskog dijalekta.

Zaključak

U radu su analizirane fonološke odlike širokobriješkoga govora s naglaskom na idiome sela Ljubotići, Mokro, Crne Lokve, Potkraj i Kočerín, koje, uvidom u dostupnu literaturu, dosad nisu istražene. Koristeći relevantnu literaturu, nastojalo se opisati i uočiti obilježja širokobriješkoga govora koji pripada novoštokavskom ikavskom dijalektu. Ciljevi su bili sinkronijski pristupiti širokobriješkomu govoru, navesti njegova osnovna fonološka obilježja te zaključiti mijenja li se govor generacijski.

Istraživanje je provedeno na malome broju ispitanika, njih deset, od kojih po petero pripada starijoj (65 – 85) i mlađoj (18 – 30) dobnoj skupini. Metodama analize, sinteze i apstrakcije ustvrdile su se jezične značajke koje potvrđuju kako širokobriješki govor pripada štokavskom narječju, a to su: primjeri jotacije (*doćeraj*, *devojka...*), ispadanje ili zamjena glasa *h* (*buva*, *rvatski*), prema odrazu jata pripada ikavskoj skupini štokavskih govora, krnji infinitiv (*igrat*, *kazat*). Isto tako, može se zaključiti da se govor mijenja generacijski, što je i prirodno i logično. Neki ispitanici starije životne dobi nisu se školovali te je njihov govor naslijeđen, obiteljski, dok su pripadnici mlađe dobi obrazovani i govor im je nešto drugačiji nego kod starijih. Potvrđuju da poznaju sve

³³ Skraćeni oblik.

riječi kojima su se služili stariji u ovome istraživanju, ali isto tako navode da većinu njih uglavnom ne koriste, osim ponekad u privatnim komunikacijama sa starijim članovima obitelji,

Utvrđene su i jezične značajke koje potvrđuju pripadnost širokobriješkoga govora novoštokavskomu ikavskom govoru, kao što su: rotacizam (*more, moreš...*), prijelaz završnoga *m* u *n* (*iman, znan*), početni *l* uz *-a* daje umetanje intervokalnoga *j*, primjerice *bija*, pojava adrijatizama, okrnjeni infinitiv (*igrat*), jotacija i pojava adrijatizma (*iđen*).

S obzirom na to da je istraživanje provedeno na malome broju ispitanika, ali i razmatrajući činjenicu da su ispitanice samo pojedine fonološke odlike, smatra se da je potrebno istražiti obilježja širokobriješkoga govora na većemu broju ispitanika kao i širu fonološku građu. Isto tako, ovo istraživanje može poslužiti kao prijedlog za daljnja istraživanja, primjerice odstupanja širokobrijeških govora od hrvatskoga standardnog jezika.

PHONOLOGICAL FEATURES OF THE ŠIROKI BRIJEG SPEECH IN VILLAGES LJUBOTIĆI, KOČERIN, POTKRAJ, CRNE LOKVE AND MOKRO

Abstract

The paper analyzes a part of phonological linguistic features of the speech of Široki Brijeg, a city in West Herzegovina. The speech of Široki Brijeg belongs to the western, Neo-Shtokavian Ikavian dialect. Linguistic material that was used in the research is a recording of Široki Brijeg speech in the villages Ljubotići, Kočerin, Potkraj, Crne Lokve and Mokro collected with a recorder from April till June 2020. The paper aims at showing the basic features of Ikavian speech of the Široki Brijeg area as well as emphasising some of the phonological features.

Keywords: *Široki Brijeg; western Neo-Shtokavian dialect; morphology; phonology.*